

FEJEZETEK A KÁRPÁT-UKRAINAI MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL

KETTŐS KEZDET

Ha a kárpát-ukrainai (kárpátaljai) magyar irodalomról szólunk, joggal írhatjuk gondolataink fölé ezt az alcímet. Az I. köztársaságbeli Csehszlovákiában, a szlovenszkói magyar irodalom részeként már-már megizmosodó kárpátaljai magyar irodalmat a háborús évek teljesen szétzilálták. Legtehetségesebb költőnk, a munkácsi származású Sáfáry László, az »elsüllyedt nemzedék« íróinak sorsában osztozott: ottpusztult a háborúban. Tamás Mihály a haladó polgári eszmék mérnök-író megfogalmazója pedig, aki az első kisebbségi regényt írta, amely — Féja Géza szerint — »Komolyan kivetkezett a műfaj jeremiád-stílusából«, a kivándorlók sorsában osztozott; 1968-ban halt meg Melbourne-ben.

A felszabadulást követő újrakezdéskor tehát ők már, sok társukkal együtt, nem lehettek jelen, így azok viselték az első, bizonytalan lépésekkel együtt járó terheket, akiket nem a felkészültségük, edzettségük, hanem a történelem avatott írókká. Így hát nem csoda, ha jó ideig zátonyra futott minden irodalomszervező szándék.

De nemcsak a hagyományteremtés igénye mondhatja Sáfáry Lászlót és Tamás Mihályt kárpátaljai íróknak. Élményeik, a kisebbségi létforma és az együttélő nemzetiségek problémáira adott válaszaik mindig tájközelben, szülőföldközelben maradnak. Mégis az egész nyelvterület megbecsülésére számot tarthatnak, mert mondanivalóik sohasem regionálisak: nem feneklenek meg a provincializmusban. Tamás Mihály programszerűen el is határolta magát mindennemű leszűkítést, bezárt-ságot sugalló kategóriától. Az általa szerkesztett Tatra c. folyóirat beosztójában a kisebbségi irodalmak történetének máig egyik legszimpatikusabb, legéletrevalóbb célkitűzését fogalmazta meg: »A mi ideálunk dúsán termő irodalmi élet Szlovenszékén, melynek eredményei, ha magunkon hordják is a szlovenszkói magyarság kisebbségi sorsának és az együttélő népek egymásra hatásának lelki és szellemi nyomait, mégis osztatlan részei a velük kiteljesedő magyar irodalomnak«. (Szlovenszko itt Kárpátalját is jelenti — B. Gy.)

E program komolyságát bizonyítandó Sáfáry László kötetekre (*Lendület, Verhovina*) Illyés Gyula és Radnóti Miklós hívja fel a figyelmet a Nyugatban, Tamás Mihály könyveire pedig (*Két part közt fut a víz, Sziklán cserje*) Féja Géza reagál és a Kolozsvárott megjelenő Korunk is méltatja. Nemrég újra kiadott műveik pedig azt bizonyítják, hogy munkásságuk az utókor érdeklődésére is érdemes.

Hisszük: bocsánatos bűn, ha a hagyományteremtő szándék a kelletténél erősebben kiérzik a sorokból. De mentségünkre szolgál, hogy célunk nem egyes írók, jelen esetben Sáfáry és Tamás Mihály életművének és szellemi örökségének kisajátítása, hanem haladó hagyományaink birtokba vétele. Célunk tehát nem más, mint az, hogy megszűnjék az irodalmunk — a kárpát-ukrajnai magyar irodalom — szellemi árvaságáról, gyökértelenségéről alkotott hamis legenda, amely nem egy esetben félrevitte a legjobb szándékot is. Balla László így ír egyik cikkében: »A felszabadulás után hagyományok nélkül, üres területen kezdtük el a magyar irodalmi élet kibontakoztatását.«

Kettős kezdetet írtunk fentebb. Jogosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a többi kisebbségi magyar irodalom — vulgárisan szólva — a második világháború előtti állapotból startolhatott, természetesen a komoly emberi és szellemi veszteségeket számbavéve, a kárpátaljai magyar irodalom levált a szlovenszkoói magyar irodalom tétéről, és a békeszerződést követő területrendezésnek megfelelően szovjetunóbeli, kárpát-ukrajnai magyar irodalom lett.

Kovács Vilmos és Benedek András közös tanulmányukban a következő korszakolását adják irodalmunknak:

1951-től 1957-ig — első korszak;

1957-től 1965-ig — második korszak;

1965-től napjainkig — harmadik korszak.

Ami első pillantásra szembeűnő, hogy a szerzők »zéró morféma-ként« kezelik az 1945-től 51-ig terjedő szakaszt — joggal. Ebben az időszakban semmilyen önálló magyar irodalmi mű nem jelent meg. Az 1945 májusában indult beregszászi Munkás Újság c. hetilap — stílszerűen — tiszavirág életűnek bizonyult: ugyanennek az évnek decem-berében megszűnt. Ezt követően két évtizedig nem volt magyar nyelvű újság Kárpát-Ukrajnában. Húsz év után vált önálló magyar nyelvű napilappá a korábban ukránból fordított Kárpáti Igaz Szó.

Ezek tehát az előzmények. Most azt próbáljuk meg felderíteni, hogy mi az a sajátos szín, amelyet irodalmunk kapcsán feltétlenül meg kell említenünk.

KÉTÍRÓS IRODALOM

A kárpát-ukrajnai magyar írók könyvei eddig nem arattak zajos sikereket, de panaszra semmi okuk: a jó és figyelemre méltó teljesítmények nem maradtak visszhangtalan. Különösen Kovács Vilmos bemutatkozását kísérte élénk figyelemmel a kritika. Regénye — *Holnap is élünk*, 1965 — és verseskötete — *Csillagtélynél*, 1968 — nemcsak az íróra, de irodalmunkra is ráirányította a figyelmet. De Balla László novellás kötetét is (*A világóra ketyegése*, 1970) érdeklődéssel fogadták az olvasók. Így hát ők azok, akikről a bennfentesek és a tájékozódni akarók többet-kevesebbet tudhatnak. A kárpát-ukrajnai magyar irodalom önitéletekor is ők minősülnek egyértelműen írónak, ők állnak irodalmunk fókuszában. A jelen állapotokat tekintve, ha sarkítottunk,

nem eléggé árnyaltnak tűnik is a kétírósz irodalom elnevezés, de irodalmunk erővonalait híven tükrözi. Azt sem a fentiek igazolására, csupán tényként említjük, hogy ők alkotják az Ukrajnai Írószövetség magyar szekcióját.

SZÜKSÉGSZERŰSÉG VAGY SOKOLDALÚSÁG?

A kisebbségi írók gyakori műfajváltásaival, fokozott szerepvállalásával kapcsolatban sokszor felvetődik a fenti kérdés. Különös tekintettel az olyan »kicsi« irodalmakra, mint a kárpát-ukrajnai. Létezése, továbbélése szempontjából is fontos szembesülni a problémával. Irodalmi folyóirat, almanach, időszaki kiadvány nem jelenik meg, így a Kárpáti Igaz Szó c. napilap vasárnaponként és a Kárpáti Kalendárium évenként egyszer megjelenő irodalmi melléklete inkább csak névsor-olvasásra vállalkozhat. A műfaji kísérletezéssel járó műhelygondok így visszajelzések nélkül, a kritikával és az olvasóval való előzetes szembesülés nélkül maradnak. Irodalmunk másik gyermekbetegsége: a versenyszellem hiánya. A kárpát-ukrajnai magyar irodalomnak sokáig nem volt egy csapatra való írója. Így a kifulladás, válságba került ismert írók támogatására nem tudott friss erőket felvonultatni. A hatvanas évek közepén megindult pezsgés — az Uzshorodi (Ungvári) Állami Egyetemen létrehozott magyar tanszék jótékony hatása — változtatott némileg a helyzeten. Egy sor költő és novellista nevét ismerhették meg az olvasók. Emlékeztetőül néhány név: Benedek András, Fábian László, Fodor Géza, Györke László, Zselicki József. De az íróvá avatást jelentő kötetig még egyiküknek sem sikerült eljutni.

Visszatérve a fenti kérdésfelvetéshez, azt kell mondanunk, hogy irodalmunk értékgyarapodását — nem véletlenül — Balla László és Kovács Vilmos műfaji kalandjainak köszönheti. Még akkor is ezt kell mondanunk, ha ezek a teljesítmények, a korábban vázolt okok miatt, még saját lehetőségeik alatt maradnak. Balla is, Kovács is költőként indult, mindketten később váltottak át prózára. De ezek a külsődleges egyezések teljesen ellentétes írói attitűdöket takarnak.

BALLA LÁSZLÓ (szül. 1927-ben) munkássága egyidős a kárpát-ukrajnai magyar irodalommal. Pontosabban: a Kovács—Benedek-féle »időszámításból« kiderül, hogy az ő verseskötetével kezdődik irodalmunk, bár az 1951-ben megjelent könyv ma már nem több irodalom-szociológiai ténynél. A címét azért ide írjuk: *Zengj hangosabban!* Költői eszközein túllépett az idő, mondandóján nem kevésbé, de ugyanezt tette Balla László is: válogatott verseskötetébe (*Nyári lángok*, 1961) szinte semmit nem vett fel ekkori verseiből.

Amikor a szükségszerűség és a sokoldalúság problémáját érintetük, főként rá gondoltunk. A költőről már szoltunk, ezenkívül regényíró és novellista, műfordító, az ifjúsági és gyermekirodalom rendszeres művelője, irodalomszervező és politikus, újságíró (a Kárpáti Igaz Szó c. politikai napilap főszerkesztője), irodalomtörténeti és művészet-történeti tanulmányok, irodalmi tankönyvek írója, képzőművész stb. — a sor korántsem teljes. Hogy a fenti felsorolásból és a nem említettek-ből mi az, ami nélkülözhetetlen a személyiség önmegvalósításához és

kiteljesedéséhez és mennyi a kisebbségi létformával együtt járó szereptöbblet, nehéz eldönteni. Egy bizonyos: a szépirói pálya kanyarutait, váltásait, töréseit, szemlélet- és eszközbeli módosulásait végérvényesen csak a fenti kérdés tisztázásakor rögzíthetjük. De azt már most láthatjuk, hogy Balla László változatos, termékeny írói korszakot tudhat maga mögött: eddig tizenhat könyve jelent meg. Kritikusai egybehangzóan azt állapították meg, hogy számára a novella a legbiztonságosabb közeg: itt futtatja ki legszerencsésebben stílustörkévéseit, a megélt élmények itt kamatoznak leggazdagabban. Igaz, a túlhajtott líraiság is itt a legszembetűnőbb. Két legutóbb megjelent novellás kötete (*Parázs a hóban*, 1967; *A világra ketyegése*, 1970) számottevő értékek hordozója, szemben regényével (*Meddőfelhők*, 1964) és verseskötetivel (*Kitárom karom*, 1954; *Rohanó évek sodrában*, 1956).

A *világra ketyegése* tizenöt novellája, ha nem is áll össze szemléletes egésszé, de beszédes és változatos emberi sorsokon keresztül vall az ember és a társadalom viszonyának kisülési pontjairól. E megállapításnak csak látszólag mond ellent a kötet utószavában Kovács Vilmos jelzése, miszerint Balla László »legújabb hőseinek világát sem a társadalom hullámverései és mélyáramlatai feszítik, hanem mindennapjaink emberi tartása tölti be.« Ha ezek után megkérdezzük, hogy milyenek hát a Balla-hősök, mindenekelött azt válaszolhatjuk: emlékezők. Bejárják korábbi életüket, de ezt sohasem »kalandvagyból« teszik, hanem a leltárkészítés, a korábbi cselekedetekkel való szembesülés okán. Ez adja a kötet legsajátosabb vonását: vallomásosságát.

Balla László hőseit egy valami mindennél jobban foglalkoztatja: az, hogy törvényszerű-e a bukás, ha önmagunkkal »távházasságban« élünk, ha cselekedeteinkkel morálisan önmagunk és mások ellen vétünk. Ez a morális kiütkeresés majd mindegyik novellában jelen van, de legkristályszerűbb az *Inkarnációban* és a *Dobszólóban*.

A *Dobszóló* hőse, az ismert dzsesszdobos, aki a nagy attrakció. a dobszólója ritmusára újraéli, újragondolja egykori nagy szerelmét, bukását és minden alkalommal megvalósítja diákkori álmát: palotákat épít, »hol egy nagyszállót, hol egy főiskolát, hol egy kormányzékházat. És Valit is megteremti magának.«

Emlékezik itt a nyugdíjas színész, az özvegy gyárigazgatóné, az egyetemi tanár és a címadó novella zenész hőse is (*Színház és színházak*, *Horror vacui*, *Aratás*, *A világra ketyegése*). Ahol az emlékek megidézése a jellembrázolást segíti, ahol nem csupán történéslnacolat, ott igazi olvasmányélményben van részünk. Kár, hogy a legjobb novellákra is rátenyerelnek olykor a nehézkes publicisztikai fordulatok.

Összegezve az elmondottakat, szeretnénk újra hangsúlyozni: Balla László novellás kötete az író eddigi legjobb teljesítménye, méltó az egész nyelvterület figyelmére. Mint dokumentum és mint írói teljesítmény egyaránt.

KOVÁCS VILMOS (szül. 1927-ben) kerek harmincéves volt, amikor első verseskötetete megjelent. Már a cím is sok mindent elárul a költői attitűd milyenségéről: *Vallani kell*. Egy olyan egyéniséget ismer-

hetett meg az olvasó, akinek költői kamaszkora — szubjektív és objektív okok miatt — az erőgyűjtés, a felkészülés jegyében telt. De a versekből még csak az derül ki: mi az, amit nem vállal, mitől határolja el magát a költő. A »hurrá-optimizmusnak«, az ún. »traktoros versek« ihaj-csuhaj hangulatának felszínes jegyeit már sikerül elkerülnie, de a valóság költői átélését a vallomásosabb hangvétel, a gondolkodóbb-töprengőbb alapállás sem tudja hitelessé tenni. A kötet így is korszakos jelentőségű a kárpát-ukrajnai magyar irodalomban: bizonyító erővel hirdette, hogy a költészet megállhat a napi események mankói nélkül is, és nem a határozatok, a jelszavak megverselése a pártosság, a szocialista elkötelezettség egyetlen kritériuma.

A személyi kultusz, a sematizmus szorítása után Kovács lírája megszűnt légzészavarokkal küszködni: a költő sajátos eszközeivel birtokba vette a tájat, rálelt annak továbbvivő szellemi és történelmi hagyományaira. Két kötete őrzi az ez idő tájt írott, eszmei és eszközbeli elmélyülésről, gazdagodásról tanúskodó verseit: *Tavaszi viharok*, 1959; *Lázás a Föld*, 1962.

Az első exportképes művei ezek a kárpát-ukrajnai magyar irodalomnak. A sajátos tagolású szabadversek »romantikus szabadossága«, a pátoszt kerülő versbeszéd értelmi folytonossága, s a mindezekből adódó, feltűnően sok enjambement az élőbeszéd hullámszerűségéhez közelíti Kovács költeményeit (*Levélféle Gróf Schönborn úrnak, Lázás a Föld, Európa, hallod Európa!*)

A tájélmény sajátos megjelenítésével találkozhatunk Kovács Vilmos lírájában. Míg Sáfáry Lászlónál a kárpáti táj szociális mondanók hordozója, addig Kovács verseiben a történelem megelevenedett díszletként van jelen (*Vereckén, A munkácsi várban*).

Már megszokhattuk, hogy Balla László és Kovács Vilmos egy-egy műve irodalomtörténeti korszakot jelöl. Kovács Vilmos két kötete (*Holnap is élünk, Csillagfénynél*) irodalmunk nagykorúságának bizonyítékai.

A *Csillagfénynél* Kovács Vilmos eddigi legegységesebb, legkifejezettebb teljesítménye. A korábban kirívóan harsány színek lehalkultak, a forma fegyelmezettebbé vált; feltűnedeznek a dal- és népszerű versek (*Szerelmes legény bánata, Korom*). A kötet legfeltűnőbb hozománya az elégikus hangzások elszaporodása. Olyan verseket köszönhetünk ennek, mint a *Meghalt Julis néni, Őszi elégia, Két perc egy koporsónál*. A világgal való mind teljesebb szembesülés igénye fordította a költőt József Attila és García Lorca példája, öröksége felé, hogy a »bomló század, az atomkor másodszülött fiaként, a történelem éjjeliőreként, ötvenmillió halottra vigyázva« az ő igazukkal éljen és élni segítsen.

Kovács Vilmos máig legvitatottabb írása a *Holnap is élünk* c. regény. Balla László véleménye szerint: prózában való jelentkezése problematikusnak mondható. Az Élet és Irodalom kritikusa a kárpát-ukrajnai magyarság regényeként méltatta a *Holnap is élünk*et, a Tiszatájé pedig a regény dokumentumértékét hangsúlyozta, megállapítva, hogy rendhagyó művel van dolgunk, amelynek minden lapja lírikusra vall. »Regénye is nyilván azért kerekedett, mert ennyi intellektuális természetű probléma nemigen fér el versben. Regényben is csak nehezen.«

Mielőtt a regényről szólnánk, tegyünk egy kis kitérőt. A kárpát-ukrajnai magyar irodalom kiteljesedését többek között az is akadályozza, hogy a szépirodalom előtt nem jár tudományos igényű szociológia, így az író akaratlanul is magyarázgatásra, belső lábjegyzetelésre kényszerül, ami azután fellazítja a regény kompozícióját. Kovács Vilmos megpróbálta a lehetetlent: összeházasítani publicisztikát, szociográfiát, lírát. Nem sikerült — nem sikerülhetett. Nem a műfaji bigámia irrealitása miatt, hanem részben a fent elmondottak, másrészt pedig a regényszervező szándék nem kellő végiggondoltsága miatt.

A regény festő hőse azok közül a művészek közül való, akik akkor is megjárják a maguk kálváriáját, ha nem »biztatják« őket. Somogyi Gábor tehetséges művész, de kénytelen sokszor csínbe menni, hogy emberi tisztaságát, jó szándékát bizonyítsa. Látszólagos bukása így inkább kifáradásból, mint elképzeléseinek, meggyőződésének helytelenségéből, az ellenfelek erőfölényéből következik be.

A hatvanas évek közepén úgy tűnt, sikerül megszüntetni a kárpát-ukrajnai magyar irodalom kétszólamúságát. A Kárpátontúli Ifjúság c. ukránból fordított területi lap — önálló magyar nyelvű szépirodalmi anyagot is közölt — mellett működő Forrás stúdió tagjai, főleg egyetemi hallgatók, változtatni tudtak a nem éppen kedvező helyzeten. De az utóbbi néhány évben a lendület megtörni látszik. Így a kétírósi irodalom megjelölés továbbra is meghatározó jegye a kárpát-ukrajnai magyar irodalomnak.